МИТСКА ТОПЛИЦА

- етноантрополошки осврт на најнаглашеније садржаје са митским предзнаком

У раду се, на неколико репрезентативних примера, сагледава митски потенцијал и митоидејна вишедимензионалност топличке области. Наведено подручје има специфичан значај за српску колективну свест, истовремено – као прва престоница Стефана Немање – представљајући и *почетно средиште* немањићких корена српске културне баштине. У савременим околностима, представе о овом простору су такође семантички сложене и особене, често истичући изузетни, *гранични* и историјски слојевити значај Топлице.

Кључне речи: Топлица, репрезентативни примери, средиште, граница, особени значај, српска цивилизација.

Уводни оквир.* Подручје Топлице је у једном периоду било предмет нешто интензивнијих етнолошких и антропогеографских истраживања[1], али је његова митска димензија ипак остала изван фокуса наведеног процеса, иако је управо она посебно наглашена у култури становништва овог краја (што је заинтересованом посетиоцу јасно већ након првог доласка).[2]

На овом месту концентрисаћемо се на неке од најпознатијих (често и општепознатих) представа са митским предзнаком и парадигмом – тј. могућностима митолошке надградње – везаних за Топлицу. У складу с тим, овај текст је, пре свега, крајње сажети пресек заснован на презентацији и тумачењу неких од најнаглашенијих садржаја са митским предзнаком, који су постали и саставни део опште културе (становника Србије).

---

* Текст је резултат рада на пројекту бр. 147020: *Србија између традиционализма и модернизације: Етнолошка/антрополошка проучавања културних процеса у Србији*, који финансира МН РС.

[1] В. рецимо: Вујадин Б. Рудић, *Становништво Топлице*, Етнографски институт САНУ – посебна издања 17, Београд, 1978; Видосана Николић-Стојанчевић, *Топлица – етнички процеси и традиционална култура*, Етнографски институт САНУ – посебна издања 28, Београд, 1985; В. Рудић, *Становништво Прокупља*, Етнографски институт САНУ – посебна издања 37, Београд, 1992. Од новијих монографија које су се – са становишта различитих научних дусциплина – бавиле овом облашћу в. пре свега: *Куршумлија кроз векове*, Зборник радова са научног скупа у Пролом Бањи, Београд, 2000.

[2] Ову констатацију можемо илустровати чињеницом да је у *Етно-културолошком зборнику*, реномираном часопису који је концепцијски усмерен управо на истраживање духовне културе *источне Србије и суседних области*, број радова посвећених културном наслеђу Топлице до сада био минималан (и поред великог броја организованих научних скупова и великог броја аутора и прилога), при чему су само дотакнути поједини аспекти духовне културе Топлице; в. Љубинко Милосављевић, Сузана Марковић-Крстић, *Свето дрвеће у Заплању и Топлици*, Етно-културолошки зборник III, Сврљиг, 1997.

За нас ће, у предоченом контексту, од посебног значаја у првом делу текста бити релација *средиште-граница* (с чим је у вези и *центар-периферија*, као и *партикуларно* (регионално/посебно, микропростор) – *универзално* (опште, макропростор)), док у другом делу издвајамо семантичке односе *култура – природа* и *прошлост – будућност* (тј. аналогно *страдање – обнова*).

Средиште и граница

Почетно средиште. Пре свега, за подручје Топлице везују се представе о првој престоници Немањића и о изградњи првих Немањиних задужбина, цркава посвећених св. Николи и св. Богородици. Другим речима, за ово подручје карактеристична је идеја о првом и иницијалном средишту славне средњевековне српске државе, у смислу простора одакле је отпочело стварање немањићке и светосавске српске цивилизације ("прва Немањина престоница").[3] Овим је прелиминарно дефинисана и идеја о српству као хришћански профилисаној историјској и духовној мисији, чији је основни циљ, као што идеалтипски формулише владика Николај Велимировић, приближавање свих, тј. (и) других, народа Богу.[4] У наведеном контексту, Срби представљају народ-пример који сведочи пут истине и правде, бирајући (по узору на Цара Лазара, односно на самог Исуса Христа) царство небеско, односно вечни живот у слави, у различитим историјским околностима се руководећи начелима богочовечанског живљења.[5]

Егземпларни примери наглашене доминације вредности хришћанске цивилизације свеприсутни су у прошлости Топлице. Уосталом, град Куршумлија је некада носио хазив Беле цркве, а сматра се и да је Прокупље име добило по светом Прокопију[6], чувеном хришћанском свецу, што додатно подвлачи симболички и

[3] Управо на овај начин се Куршумлија представља и дефинише у многим чланцима и текстовима. О значају Стефана Немање у општем српском културно-историјском контексту посебно илустративно в. у: Владика Николај Велимировић, *Српски завет на размеђи векова*, Светигора, Цетиње, 2001, 219-221.

[4] Дело Владике Николаја Велимировића је значајно пре свега због идеалтипског сажимања и прецизног формулисања образаца које недвосмислено препознајемо као кључна обележја српског културно-цивилизацијског комплекса и српског културног идентитета. По њему – „и као што је Христос одредио изванредно велики задатак своме љубљеном ученику светом Јовану, тако је одредио велики задатак српском народу, велику мисију међу ближим и даљим народима" (Владика Н. Велимировић, н. д., 218). Наиме, српски идеал је – „служити Христу Богу на својој земљи и у својој отаџбини, а по могућству и са претеком служити Христу Богу по другим земљама, блиским и далеким, тја до Русије и до Горе Синајске, чак и до крајева васељене" (исто, 236), при чему се наглашава *српски универзализам* (исто, 235); в. и: исто, 250.

[5] Овим српски етнос на нивоу образаца колективне свести бива примарно дефинисан као новозаветни *изабрани народ божији*, односно као *богонарод*, чија је судбина идентична судбини *богочовека* Исуса Христа; уп. Владика Н. Велимировић, н. д., в. рецимо стр. 95, 116, 247-249, 252, 257, 270 итд. Наиме, „судба свих праведних народа уопште слична је судби Христовој, но ниједног тако као српског народа" (исто, 247), односно – „Србима је било тешко и претешко", али су "они гледали у страдању Христовом своје страдање, у смрти Христовој своју смрт, и у Васксењу његовом своје васкрсење и обратно. Веровали су да сам Христос понавља своју судбу кроз српски народ" (исто, 248).

[6] В. Рудић, *Становништво Прокупља*, 12.

практични значај овог подручја као древног центра и упоришта хришћанских идеја и одговарајућих темеља српске цивилизације.

Косово

Истовремено, косовски завет/мит (као једно од упоришта комплексног идејног система који Србима намењује особену историјску улогу глобалног карактера) такође је посебно наглашен у Топлици, што је очигледно и након кратког боравка у овом крају. Рецимо, постоје бројни садржаји (легенде и предања) који упућују на косовски бој, на косовске јунаке, на кретање и одмор Лазареве војске итд.[7] Многе локације су митски обележене садржајима везаним за косовску битку, тако да овај простор – можемо слободно рећи – представља непосредни симболичко-географски наставак сакралног простора Космета. У српској народној епици су апострофирани ликови Топлице Милана и Косанчић Ивана, који су уједно и персонификације две топличке реке које дају обележје читавој области – Топлице и Косанице, близу чијег ушћа су подигнуте и прве, поменуте, задужбине Стефана Немање. Наравно, сваки од ових појмова и објеката је митски преосмишљен и дограђиван у локалном контексту. Примера ради, за наведене две цркве се верује да су повезане подземним тунелима, а на предања овог типа се надовезују и типичне представе о скривеном благу[8] и томе слично.

Граница

Осим симболике средишта, Топлица - с друге стране - поседује и симболику границе, како данас тако и у прадавној прошлости. На овим просторима, код места Плочник, констатована је изузетно развијена неолитска цивилизација, односно једно од средишта винчанске културе. Гранични значај овог подручја у другој фази винчанске културе одређен је (од стране археолога) и називом Винча - Плочник, управо због тога што је у овој етапи наведене прастаре цивилизације (за разлику од фазе Винча – Тордош) дошло до сужавања одговарајућег културног простора при чему је управо Топлица (тј. подручје око Плочника) била гранични појас. Слично је било и у средњем веку, када је извојевана велика победа над Турцима управо код Плочника 1386. године. То је, уосталом, веома слично и данашњој ситуацији, при чему управо Топлица представља – у новонасталим околностима – гранични регион у односу на тренутно окупирану територију Косова и Метохије, а уједно и симбол отпора завојевачима

[7] На пример, за цркву брвнару Лазарицу, која се налази у близини Пролом бање, прича се да је била место причешћивања српских ратника пре одласка у косовски бој. У близини ове цркве налази се више увијених стабала шљива, по предању насталих након вишеструког обилажења цркве од стране српских бораца који су се молили за победу на Косову; нова стабла, која су замењивала стара, такође су била увијена. Ово је општепознато предање у топличком крају.

[8] Уп. са напоменама 15 и 16.

(1999. је НАТО неке од првих бомби бацио на овај крај); ово је било потенцирано неколико пута током акција резервиста из Куршумлије који су стизали до административног прелаза код Мердара, симболично наглашавајући недвосмислени српски карактер Космета. Тренутно је у јавности, односно у медијима, потенцирана управо ова димензија комплексне и још увек тајанствене Топлице, истакнута кроз праћење акција резервиста, који су се изборили за то да њихово учешће у рату 1999. буде вредновано; тако једна од репортажа посвећених овом феномену започиње реченицом: "Последњих месеци цела Србија жели да буде Куршумлија".[9]

Почетак металног доба човечанства

Осим што се налази у непосредној релацији са почецима средњевековне немањићке српске цивилизације – Топлица се у новијим представама везује и за корене, односно почетке европске (па и глобалне) цивилизације. Тако се о археолошком локалитету код Плочника говори и као о *европској колевци прераде бакра*, односно (у Плочнику код Прокупља) „археолози Шљивар и Кузмановић дошли су до сензационалног открића: пронашли су бакарно длето чија старост досеже преко пет и по миленијума пре Христа! Још се није догодило у историји археологије да тако мали предмет изазове толико велику пажњу научника целог света. Он је, према тврђењу стручњака, начинио праву револуцију у досадашњим сазнањима о људској цивилизацији".[10] Из археолошких открића произилази да је овде „била колевка европског рударства", на шта указује и чињеница „да археолошки локалитет Плочник заузима површину од преко сто хектара, што је знак да је овде био велики цивилизацијски центар, нека врста тадашње индустрије бакра", а осим тога, „Плочник је, изгледа, пре седам и по хиљада година био и велики занатски центар".[11] У сваком случају, наведена велика открића и несумњиви археолошки значај и особеност Топлице[12] иницирали су идеје о оснивању великог светског научног кампа, а (по речима новинара који сведочи о наведеним открићима) – „ако се овом налазишту додају раније откривене римске терме у непосредној близини, затим антички остаци бање са минералном водом у Вичи, одмах преко реке Топлице, као и град знаменитог Милана Топлице – код Плочника би се створио велики историјски парк где су се сусретале, рађале и нестајале цивилизације кроз више од седам миленијума".[13]

[9] Милен Ђорђевић, *Град којим влада „Гвоздени пук"*, Глас јавности 17. август 2008, 6-7.
[10] Д. Борисављевић, *Европска колевка прераде бакра*, Политика 11. новембар 2001, 14.
[11] Исто, 14.
[12] О археолошким налазиштимса у Прокупљу и околини информативно в. у: В. Рудић, *Становништво Прокупља*, 9-11.
[13] Политика 11. новембар 2001, 14.

Ово наводимо као занимљиву идеју која репрезентује бројне могућности везане за туристички потенцијал краја (који је заснован на изузетно слојевитом и богатом историјском наслеђу), у сасвим непосредној релацији са митским потенцијалом о којем смо говорили.

Култура и природа

Природа. Осим богатог културног наслеђа, Топлицу као посебно занимљиву и специфичну област одређују и природне особености. Другим речима, за наведено подручје је такође карактеристично и мноштво представа о изузетно необичним природним лепотама, као и о пространим и још увек очуваним непрегледним шумама, бројним лековитим изворима и водама, природним богатствима итд. (На пример, једном приликом сам чуо да је село Гргуре - које се налази између Блаца и Куршумлије - „најлепше место на свету"; ово ми је, током успутног разговора, саопштила девојка – преводилац са немачког језика, која живи у Београду и није родбинским релацијама повезана са топличким крајем.) У овој области налази се неколико познатих бања (Пролом бања, Луковска бања, Куршумлијска бања) које су уједно и најзначајнији туристички центри, уз необични природни феномен, познат под називом Ђавоља Варош. Дотични локалитет уједно је и кандидат Србије за једно од седам светских природних чуда, а за њега су везана и бројна народна предања, односно митолошке представе.[14]

Злато

За околину Куршумлије карактеристичне су и приче о огромним количинама злата, односно „о највећим резервама злата у свету". Другим речима, током истраживања феномена тј. митологије трагања за златом у сврљишком крају, забележене су представе о томе да се управо овде, у Топлици, налазе највеће количине скривеног блага[15], што делимично илуструје и поменуто предање о црквама. Ово је још један – у ужем смислу етнолошки – прилог издвајању разматраног подручја у општим размерама. Треба нагласити и да је за читаву источну Србију типична права опседнутост трагањем за златом, што представља један у сваком случају *савремени*, митски засновани феномен, али са коренима у *дубокој прошлости*.[16] Наведени феномен је, осим тога, и један од најживљих савремених митских система – непосредно заснованих на традиционалној народној култури, а (као што видимо) и у овом контексту је област Топлице посебно апострофирана.

[14] О свему овоме су током последњих годину дана извештавали бројни медији.
[15] По казивању Ацка Младеновића (1948, Ђуринац/Сврљиг).
[16] Опширније о томе в. у: Ивица Тодоровић, *Митско злато*, Братство Х, Београд, 2006.

Прошлост и будућност

Страдање и пад. Када је реч о Топлици, увек је с њом неизоставно повезано и подсећање на страдања која је становништво ових крајева током различитих историјских дешавања и периода доживљавало (превасходно од стране Албанаца и Бугара). Након Другог светског рата, по представама многих мештана, Топлица је била сасвим запостављена услед тога што се сматрало да је ово област у којој је посебно наглашена српска национална свест, што свакако није одговарало тадашњем концепту тзв. „братства и јединства", које је (узгред речено) у реалности, у ствари, било засновано на србофобији и многобројним манифестацијама онемогућавања развоја српског етноса, како у духовном тако и у материјалном погледу. Сматра се да је ово условило хроничан недостатак улагања у ове крајеве, као и да је у негативном смислу утицало на наталитет.

Обнова и препород. С друге стране, ова област се спонтано али неопозиво намеће и као место будуће обнове и препорода, управо због својих, већ предочених семантичких карактеристика, бивајући истовремено и *граница* и иницијално *средиште,* односно место прапочетка и сакралног темеља. Наиме, свака *обнова српства*, односно српске државе и српског етноса, неизоставно мора почивати (и) на обнови Топлице, регије која поседује кључни и геостратешки и идејносемантички тј. митски значај за српску колективну свест. У том смислу, многобројни показатељи нас упућују на закључак да је ово подручје свакако од јединственог значаја за каналисање процеса који одређују надиндивидуално понашање српског ентитета, односно за одређење примарних образаца *српског етничког поља*.[17]

Општи контекст о којем говоримо одлично илуструје и једна, скоро изречена, изјава функционера из Куршумлије: „Натераћемо владу да схвати да мора много више да улаже у овај крај, јер смо ми једина брана надирућем албанском хегемонизму, под патронатом Америке, који су одавно нацртали границу велике Албаније код Ниша".[18]

Уместо закључка или Повратак у будућност. У сваком случају, иако је енергија коју су показали становници овог краја током последњих година и дешавања јасна и видљива, укупну енергију концентрисану на наведеном подручју (које има јасан

[17] Ближе одређење овог термина и одговарајуће проблематике биће изнесено у посебној студији. Наведена одредница (у контексту нашег ауторског приступа и овог текста) у извесним аспектима кореспондира са синтагмом *етничко поље* у интерпретацији Л. Н. Гумиљова. В. у: Лав Николајевич Гумиљов, *Етногенеза и биосфера земље*, ЦИД, Подгорица, 2005; в. поглавље *Етничко поље*, стр. 330-332 и наредна поглавља. Овај концепт је, такође, у многим деловима близак и представама К. Г. Јунга о архетиповима и колективној психи, као и теоријским концепцијама К. Леви-Строса и других структуралиста, са хипотезом Руперта Шелдрејка о постојању тј. стварању морфогенетских поља итд. В. и студију: И. Тодоровић, *Ритуал ума*, Етнографски институт САНУ – посебна издања 53, Београд, 2005.

[18] Глас јавности 17. август, 7.

сакрални и сакрализаторски предзнак) требало би устостручити. Наиме, сваки део српског етничког простора је од специфичног и посебног значаја за целину, али управо ова област има димензију иницијацијског полазишта, које је већ подстакло један велики узлет и препород.

У складу с тим (а у вези са приоритетима, али и ограничењима проистеклим из актуелне ситуације) потребне су полу-спонтане акције самоорганизовања појединаца и група – превасходно из великих урбаних центара (који су већ иницирали и изнедрили низ сличних, али међусобно неповезаних индивидуалних одлука и стремљења) – одлучних у намери да отпочну *нови живот* управо на овом простору. Подразумева се, заједнички именитељ за ове појединце и групе мора бити свест о универзалној мисији и посвећености *општим циљевима* (у непосредној релацији са правосалвним темељима одговарајућег цивилизацијског концепта), као начину врхунског самоостварења сопствених потенцијала тј. целокупне егзистенције. С друге стране, идеја о мисији и солидарности мора бити непрестано оснаживана и свеприсутна и код староседелаца, који несебично треба да прихвате придошле сународнике и омогуће органско заједништво и културно усложњавање.

Осим претходног, подразумева се и да обнова разрушених и оснивање нових сакралних објеката на овом простору такође представљају неопходан услов за општи препород (пре свега духовни, који је основа сваког другог обнављања и напретка). Овакви чинови би надоместили тренутно постојећу празнину (која је оштро супротстављена славној прошлости) и симболички нагласили повратак сопственом идентитету и упоришним културним вредностима, а пре свега повратак идеји о особеном историјском путу и мисији, која се налази у самом средишту српског културног наслеђа и традицијског кода.

Ивица Тодоровић

Етнографски институт САНУ